

Отримано: 29 березня 2024 року

Прорецензовано: 6 квітня 2024 року

Прийнято до друку: 12 квітня 2024 року

e-mail: larysa.minich@oa.edu.ua

e-mail: sofia.loziuk@oa.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3105-6835>

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-140-143

Мініч Л. С., Лозюк С. А. Концепт «війна» в українському масмедійному просторі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острогор : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 140–143.

УДК: 811.161.2'373.6:316.774.2

Мініч Лариса Степанівна,кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури
Національного університету «Острозька академія»**Лозюк Софія Андріївна,**студентка 4 курсу спеціальності 035.01 «Українська мова та Література»
Національного університету «Острозька академія»

КОНЦЕПТ «ВІЙНА» В УКРАЇНСЬКОМУ МАСМЕДІЙНОМУ ПРОСТОРІ

Стаття присвячена дослідженню концепту «війна» в українському масмедійному просторі. Питання концепту на українських теренах є доволі дослідженим, але що стосується теми російсько-української війни, її впливу на ЗМІ та навпаки, то вітчизняні лінгвісти ці питання не встигли глибоко вивчити, оскільки повномасштабне вторгнення триває лише з 24 лютого 2022 року, а до цього поняття «війна» не було поширене у суспільно-політичній сфері нашої держави як кваліфікація терористичних дій Росії щодо нашої держави. У статті проаналізовано метафоричну модель війни в політичному дискурсі українського ЗМІ, виявлено основні ознаки таких метафор. За теорією концептуальних метафор досліджено, як концепти стають головними рушіями між свідомістю людини та практичною діяльністю. Порівняно концепт «війна» до та після повномасштабного вторгнення Росії в Україну та визначено основні відмінності та спільні риси у метафорах, які використовували та використовують масмедійні джерела.

Ключові слова: концепт, теорія концептуальної метафори, війна в масмедіа, ЗМІ, російсько-українська війна.

Larysa Minich,Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language and Literature,
National University of Ostroh Academy**Sofia Loziuk,**

student of the National University of Ostroh Academy

THE CONCEPT OF «WAR» IN THE UKRAINIAN MEDIA SPACE

The article is devoted to the study of the concept of «war» in the Ukrainian mass media space. The issue of the concept on Ukrainian territory is quite researched, but as for the topic of the Russian-Ukrainian war, its influence on the mass media and vice versa, domestic linguists did not have time to deeply study these issues, since the full-scale invasion lasts only from February 24, 2022, and before this concept «war» was not widespread in the social and political sphere of our state as a qualification for terrorist actions of Russia against our state. The article analyzes the metaphorical model of war in the political discourse of the Ukrainian mass media, reveals the main features of such metaphors. According to the theory of conceptual metaphors, it is studied how concepts become the main drivers between human consciousness and practical activity. We compared the concept of «war» before and after Russia's full-scale invasion of Ukraine and identified the main differences and common features in the metaphors used and used by mass media sources.

Keywords: concept, theory of conceptual metaphor, war in mass media, mass media, Russian-Ukrainian war.

Постановка проблеми. Кожен відрізок історії, наповнений певними подіями та персоналіями, містить у собі лексичний слід, який відображено у свідомості того покоління, яке живе в цьому періоді. Утворений словник передається в наступне покоління й формує концептуальний образ світу етносу загалом. Нині наша держава перебуває у воєнному стані, відповідно, військова концептуальна сфера може закріпитися на наступні покоління в суспільно-політичному дискурсі України. Тому вивчення концептуальної картини світу через мовні вираження концептів, а саме у масмедійному просторі, є актуальним не тільки для науки, але й для суспільства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт «війна» був повсякчас і залишається актуальним для дослідників. Станом на зараз концепт «війна» досліджують представники різних наук: філософії, соціології, історії, політології.

В Україні ця ланка не настільки вивчена, оскільки війна триває лише останні кілька років. Однак концепт «війна» є доволі актуальним, оскільки посідає чинне місце в мовній свідомості українців. Відповідно, до уваги взято досвід і зарубіжних вчених, зокрема М. А. Fabiszak, J. F. C. Fuller, G. Lakoff, M. Johnson, G. Ramsay, S. Robertshaw, E. Rosch. Останнім часом досягнення закордонних представників у сфері когнітивної лінгвістики виводять це поняття на новий рівень, послугуючись методами концептуального аналізу. Теорія концептуальної метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона містить у собі трактування метафори не як риторичної прикраси, а як способу формування понять дійсності, які у свою чергу впливають на сферу діяльності людини.

Серед вітчизняних науковців поняття «концепт», «концептосфера», «концепт війни» тощо досліджували Л. Я. Брославська, Л. Войтович, Ю. Овсінський, С. А. Дацюк, О. А. Ільченко, Н. М. Костусяк, Н. М. Шульська. Зокрема Г. Яворська у своєму дослідженні «Концепт «війна»: семантика і прагматика» 2016 року зазначає, що складна семантична структура війни і особливості дискурсивної реалізації концепту стають чинниками особливостей сприйняття й інтерпретації подій, пов'язаних з російською збройною агресією проти України.

Мета статті – дослідити концепт «війна» в масмедійному просторі: визначити науково-теоретичні характеристики поняття «війна»; схарактеризувати концепт «війна» з погляду семантики та прагматики, проаналізувати метафоричну модель війни в політичному дискурсі українських ЗМІ.

Виклад основного матеріалу. Сучасна лінгвістика є людиноцентричною, це доводить особливе вивчення певних факторів формування мовної особистості, зокрема соціальних, етнічних і культурних. Зважаючи на це, поняття концепту посідає неабияке місце у дослідженні мовної свідомості певного прошарку населення. На положення та структуру концептів у ній впливають не лише особистісні, а й загальні характеристики. Так можна виокремити концепт «війна», який може видозмінюватися в певній групі людей протягом певного часу й подій, які відбуваються в її оточенні.

Великий тлумачний словник сучасної української мови подає таку дефініцію: «Війна – багатозначний термін: 1) Організована збройна боротьба між державами, суспільними класами тощо (*А між тим приготування [приготування] до робітницької війни швидко кінчилися* (Фр., V, 1951, 413); 2) *перен.* Стан ворожнечі між ким-небудь; суперечка, сварка з кимсь; боротьба (наприклад, інформаційна війна, торгова війна, війна пам'яті)» (*Малюючи в цілому циклі «Бориславських оповідань» війну поміж капіталом і працею, Франко не може залишитись тільки холодним, об'єктивним обсерватором* (Коцюб., III, 1956, 38); *Уже так споконвіку провадилась у підліцан непримиренна війна з лановими та ставчанами* (Крот., Сини., 1948, 13); *Ідейна війна з народництвом.*) (Бусел, 2005: 186).

З огляду на це тлумачення, війна не обов'язково передбачає ведення активних збройних бойових дій, а може означати конфіскацію майна в противника на власній суверенній території, вчиняючи дії проти своїх громадян, які дозволені гуманітарним правом. Така війна без збройних дій була в Центральній Америці з Німеччиною у часи Першої та Другої світових воєн (Гервардт, Хорнекер, 2020: 42).

Війна має право початися, згідно з загальним міжнародним правом, з її оголошення. Третя Гаазька конвенція про початок воєнних дій (1907 р.) наголошує, що не можна розпочинати війну «без чіткого та інформованого повідомлення у формі розумного оголошення війни або супроводжуючого ультиматуму». Якщо країна не виконала цю умову, тоді вона є порушником міжнародного права.

Війна не передбачає в собі поняття «справедливості» чи «несправедливості» у міжнародній практиці. На цю тему проводили і проводять спостереження філософи, теологи та юристи, однак ці рефлексії відповідають більше природному праву, а не міжнародному, особливо якщо говорити про давнину, де в XVI–XVII столітті був прийнятний засіб силового нав'язування нового порядку. У наступні століття до Першої світової війни війну стали вважати абсолютно прийнятним засобом згідно з міжнародним правом для вирішень будь-яких суперечок між державами, а після цього катастрофічні наслідки дали зрозуміти, що потрібно змінювати принципи. Ліга Націй зробила першу спробу створення механізмів для врегулювання конфліктів без війн, однак ці Статути (статті 10, 11, 15–17) мали законодавчі неточності, зокрема Договір Бріана-Келлога 1928 року, який забороняв використання війни «як знаряддя національної політики», та не забороняв війни загалом. Згодом наступну спробу унормування війни зробила Організація Об'єднаних Націй, яка заборонила використовувати силу для ведення суперечок. Однак після цього тривала холодна війна після Другої світової війни, яка також не сприяла ефективній реалізації положень Статуту ООН. Певний час для запобігання воєн відіграла передову роль ядерна зброя, та все ж війни були й тривають досі. Жодного разу міжнародна спільнота не змогла виявити агресора й покарати його. І частково пояснити можна це тим, що війну більше ніхто не оголошує, а діє без попередження або ж називає це іншою термінологією, зокрема, як 24 лютого 2022 року російська сторона під час збройного нападу на Україну назвала ці дії «військовою операцією». Тобто це поняття містить у собі інший концепт для представників російського населення, ніж поняття «війна» для українців (Войтович, Овсінський, 2023: 17).

Розуміння й усвідомлення війни – це проблема, яка постала для людства уже давно. У зв'язку з глобальними катастрофами, спричиненими війнами, розвитком людства, поширенням новітніх технологій усе частіше вчені-філософи, соціологи, юристи, а також лінгвісти стали звертатися до теми війни, її теорії та природи, причин, механізмів та важелів впливу для припинення чи запобігання цього поняття на різних рівнях: від юридичного до психологічного.

Досягнення вчених в когнітивній лінгвістиці загалом стають поштовхом для нових досліджень різних окремих концептів. Такою є теорія концептуальної метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона (ТКМ), яка передбачає критерії для конкретного аналізу, за яким можливо зробити висновки в політичних текстах і описати сприйняття концепції війни. Сама ТКМ передбачає, що метафора насамперед має значення універсального когнітивного механізму дійсності, а вже тоді – художнього засобу. І саме ці поняття, які формує метафора, впливають на сферу діяльності індивіда. У класичній праці «Метафори, якими ми живемо» автори стверджують: «Концепції, які керують нашим мисленням, – це не просто інтелектуальні питання. Вони також визначають нашу діяльність, аж до найприземленіших деталей повсякденного життя. Концепти структурують те, що ми відчуваємо, як ми поведимося і як ми взаємодіємо з іншими» (Lakoff, Johnson, 1980: 3).

Якщо до 24 лютого 2022 року поняття «війна» українці використовували нечасто, зокрема використовували поняття «АТО», «ООС», «конфлікт», «гібридна війна» тощо, то нині суспільне ставлення до російської агресії постає саме в понятті «війна». Відповідно, після завершення війни має відбутися встановлення миру як на когнітивному рівні (перемога над ворогом, неможливість задовільнити його вимоги), так і на юридичному (відновлення територіальної цілісності держави). Цю модель сприйняття концепту «війна» висловлюють і частково формують зокрема масмедіа (Яворська, 2016: 17).

Громадська думка є посередником між людською свідомістю та практичною діяльністю, а за ТКМ, концепти можуть бути головними рушіями для активної реалізації цього посередництва. Метафори функціонують у сучасному політично-комунікаційному дискурсі. У внутрішніх стилістичних тенденціях сучасної мови масмедіа є лексичні, морфологічні та семантичні процеси. Від морфологічного вираження компонентів метафори масмедіа часто залежить стійкість характеристик і оцінок політичної реальності (Lakoff, Johnson, 1980: 3).

Так, аби надати масмедійному тексту аксіоматично-прагматичну функцію, а політичній реальності – чітку оцінку, найчастіше застосовують іменні метафоричні словосполучення. Саме за допомогою таких словосполучень тексти набувають політичної семантики, за якою концепт «війна» у статті розкриваємо точніше та детальніше (Fabiszak, 2007: 135).

Зазвичай у досліджених джерелах метафоричне значення назви реалізовано в таких моделях:

1. Іменник + прикметник: *«Країна, яка бере участь у глобальній політичній та дипломатичній співпраці для вирішення російсько-української війни – «Глобальний гравець». Світ має прислухатися до Китаю, щоб покласти край війні Росії з Україною – прем'єр-міністр Іспанії»* (<https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/v-ispniji-zayavili-shcho-svit-maye-prisluhatysya-do-kitayu-ostanni-novini-50313121.html>, 24.03.2023).

У вищевказаному джерелі, яке було опубліковане після повномасштабного вторгнення, концепт «війна» реалізовано через поняття «гра». На це вказує метафоричне словосполучення «глобальний гравець», яке використане з метою називання держави, яка бере участь у співпраці для вирішення конфлікту.

Такі метафоричні компоненти забарвлюють текст та впадають споживачам у вічі. Прикметники стають у буквальному сенсі семантичним стрижнем у таких сполуках та передають контекст самого висловлювання. Іменник же у такій метафорі містить прагматичну інтенцію політичного дискурсу, саме розшифровка його загального значення стає головною у розшифровці загального словосполучення, пізніше – речення і, відповідно, загального контексту оцінки політичних дій або персоналій.

2. Іменник + іменник із прикметником у місцевому відмінку: *«Переговори чотирьох нормандських країн, у тому числі України, Німеччини, Франції та Росії. Метою чотиристоронніх переговорів є врегулювання збройного конфлікту на сході України. Макрон і Меркель висловили надію на зустріч у нормандському форматі в жовтні, Зеленський також не проти чотиристоронніх переговорів, на яких обговорюватимуться проблеми Донбасу та шляхи їх вирішення»* (<https://ua.korrespondent.net/ukraine/4149292-formula-nevidomosti-scho-nam-prynese-shtainmaier>, Корреспондент.net, 13 жовтня 2019 р.).

Вищевказані метафоричні моделі мало фігурують у масмедіа, оскільки прикметники є залежними членами, відповідно реципієнту властиво акцентувати увагу на стрижневих та семантично незалежних іменниках, які у таких випадках є нейтральними. У зв'язку з цим прикметники, які відіграють головну роль у метафорі, можуть залишитися поза увагою читача та зменшити динамічність і підтекст висловленого.

3. Іменник + іменник у родовому відмінку: *«Набір консенсусних поглядів в українській політиці має приховані наслідки. Маніпулятивність такого трактування полягає в більшості голосів тих, хто підтримує прийнятну політичну стратегію. На жаль, хором із команди Зеленського не відповіли на запитання, чому на порядку денному переговорів щодо майбутнього врегулювання [конфлікту] на Донбасі стоїть «формула Штайнмаєра», а не «план Зеленського»* (<https://ua.korrespondent.net/ukraine/4149292-formula-nevidomosti-scho-nam-prynese-shtainmaier>, Корреспондент.net, 13 жовтня 2019 р.).

Саме таку модель українські масмедіа використовують найчастіше, адже ці номінативні словосполучення політичного дискурсу чітко виражають контекст вжитих образів та стають більш доступними для реципієнта, на відміну від вищевказаної моделі «іменник + прикметник», де потрібно віднаходити переносні значення іменника та шукати семантичний підтекст і політичне підґрунтя прикметника. У вищевказаному уривку модель «іменник + іменник у родовому відмінку» реалізовано в першому випадку, як негативний підтекст, адже «формула Штайнмаєра» передбачає припинення війни за допомогою проведення голосування в тодішніх ОРДЛО. Натомість запропоновано кращий варіант, який у цьому випадку є антонімом – «план Зеленського», тобто радикальні рішення президента України Володимира Зеленського.

Вищевказана стаття була опублікована ще до початку повномасштабного вторгнення, відповідно, поняття «війна» було не популярне в офіційних масмедіа, однак, на нашу думку, сам концепт «війна» був. Зокрема в аналізованій медійній статті, яка вдало демонструє прийоми масмедіа для обговорення теми вторгнення до 24 лютого 2022 року, було знайдено такі лексеми, які описують воєнні дії на сході, зокрема «вогонь» (*«Українських керівників принадили припиненням вогню і стабілізацією ситуації на Донбасі»*), що чітко вказує на застосування вогнепальної зброї, яка несла за собою знищення інфраструктури міста та громадян. Також до 24 лютого 2022 року вторгнення Росії на території України описували словами «події, які відбуваються в Україні», «те, що з нами сталося», «ситуація на Донбасі», себто уникали конкретики та застосовували абстрактні поняття або займенники. Це ми також можемо побачити в наведеній статті, зокрема в реченні: *«Щоправда, важко назвати нинішні обставини сприятливими для України»*.

У цій статті бачимо ще одне словосполучення, яке вжите замість конкретної лексеми «війна», – *«Проведення місцевих виборів без відновлення Україною контролю над територією, над якою Росія більше п'яти років розпорошує бацилу сепаратизму...»*. Тобто концепт «війна» був також реалізований за допомогою словосполучення «бацила сепаратизму», що, безсумнівно, мало негативну семантику.

Також у масмедійному просторі послугуються складними метафорами, що містять у собі три або більше слів, які лише у сполученні між собою мають певне значення. У разі вилучення хоча б одного з елементів такого словосполучення метафора не буде розпізнана, відповідно, це призведе до втрати переносного значення, семантики або речення набуде абсурдності: *«Нелогічна атака російської армії призвела до значних людських втрат. Голова військової адміністрації міста Авдіївки Віталій Барабаш в ефірі проєкт Радіо Свобода Радіо Донбас заявив, що російська армія не припинила «хворі» наступальних дій навколо Авдіївки, але все це місто не було оточене»* (<https://www.radiosvoboda.org/a/news-avdiivka-shurtovi-dii/32331533.html>, Радіо Свобода, 23.03.2023).

У вищевказаній цитаті є складна метафора «*«хворі» наступальні дії»*, яка підкреслює нелогічність стратегії російської армії в російсько-українській війні. Саме у цій статті концепт «війна» набуває значення чогось абсурдного й неусвідомленого з боку окупантів.

У політичному мовленні метафоричні словосполучення ґрунтуються на потенційній сполучуваності слова, тому дуже важливим є морфологічний вияв компонентів. Із досліджуваних джерел ми виявили таку особливість, що морфологічна асоціація також впливає на вираження аксіологічної та прагматичної функцій метафоричних речень, що яскравіше проявляється у двослівному (простому) матеріалі.

Складні метафори (сполучення слів) ілюструють складне уявлення про явище, річ чи подію. Щоб полегшити сприйняття важкої вербальної конструкції, автори ЗМІ будують нові образи з уже відомих публіци образів. Аналіз медіаметафор показує тенденцію: що більше слів у метафоричному реченні, то нижча його продуктивність у мові ЗМІ.

Висновки. Отже, концепт «війна» може видозмінюватися протягом певних відрізків часу, набуваючи нової семантики чи взагалі лексичного значення. Громадська думка є посередником між людською свідомістю та практичною діяльністю, а за теорією концептуальної метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона, концепти можуть бути головними рушіями для активної реалізації цього посередництва. Для повного розуміння концепту «війна» в масмедійних джерелах варто розглянути сам текст у цілому, а не виокремлювати певний уривок, оскільки метафоричні конструкції в політичному дискурсі надають концептам семантику. Так ми виокремили найуживаніші в українських масмедіа метафоричні моделі, які сприяють кращому вираженню концепту «війна». Також ми порівняли концепти «війна» до повномасштабного вторгнення і після 24 лютого 2022 року й виявили певні відмінності, які полягають у визнанні та не визнанні масмедіа самого поняття «війна» на території України, однак сам концепт «війна» був.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
2. Війна під час миру. Збройні конфлікти в Європі після Першої світової війни 1917–1923 / за ред. Р. Герварт, Дж. Хорнекер. Київ : Laurus, 2020. 292 с.
3. Войтович Л., Овсінський Ю. Історія війн і військового мистецтва : в 3 т. Харків : Фоліо, 2023. 896 с.
4. Почепцов Г. Г. Сучасні інформаційні війни. Київ : Києво-Могилянська академія, 2015. 497 с.
5. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій: навч. посібник / В. М. Петрик та ін. Київ : Росава, 2016. 208 с.
6. Яворська Г. М. Концепт «війна»: семантика і прагматика. *Стратегічні пріоритети. Серія : Філософія*. Київ, 2016. Вип. 1. С. 14–23.
7. Fabizsak M. A Conceptual Metaphor approach to war discourse and its implications. URL: <https://www.academia.edu/2479807> (дата звернення: 10.03.2024).
8. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. Chicago&London : University of Chicago Press, 1980. 256 p.

References:

1. Busel, V. T. (Ed.) (2005). *Velykyi tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy* [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Irpin: Perun. 1728 s. [in Ukrainian].
2. Voytovych, L., & Ovsynskyi, Y. (2023). *Istoriia viin i viiskovoho mystetstva* [History of wars and military art]. Kharkiv: Folio. 896 s. [in Ukrainian].
3. Herwarth, R., & Hornecker, J. (Eds.) (2020). *Viina pid chas myru. Zbroini konflikty v Yevropi pislia Pershoi svitovoi viiny 1917–1923* [War during peace. Armed conflicts in Europe after the First World War 1917–1923]. Kyiv: Laurus. 292 s. [in Ukrainian].
4. Pocheptsov, H. G. (2015). *Suchasni informatsiini viiny* [Modern information wars]. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy. 497 s. [in Ukrainian].
5. Petryk, V. M., Ostroukhov, V. V., & Shtkovysh, O. A. (2016). *Suchasni tekhnolohii ta zasoby manipuliuvannia svidomistiu, vedennia informatsiinykh viin i spetsialnykh informatsiinykh operatsii: navch. posibnyk* [Modern technologies and means of manipulating consciousness, conducting information wars and special information operations]. Kyiv: Rosava. 208 s. [in Ukrainian].
6. Yavorska, G. M. (2016). *Kontsept «viina»: semantyka i prahmatyka* [The concept of «war»: semantics and pragmatics]. *Stratehichni prorytety. Seriya: Filozofia* [Strategic priorities. Series: Philosophy], 1, 14–23. [in Ukrainian].
7. Fabizsak, M. A. Conceptual Metaphor approach to war discourse and its implications. Retrieved from <https://www.academia.edu/2479807>.
8. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago&London: University of Chicago Press. 256 p.